

HELGE HESE

IPAK
SE
OKREĆE

Preveo s nemačkog
Nikola Jordanov

■ Laguna ■
www.laguna.rs

Naslov originala:

HELGE HESSE

HIER STEHE ICH, ICH KANN NICHT ANDERS

Originally published in Germany under the title „Hier stehe ich, ich kann nicht anders. In 80 Sätzen durch die Weltgeschichte“ by Eichborn Verlag

Copyright © Eichborn AG, Frankfurt am Main, 2006
Translation Copyright © 2010 za srpsko izdanje, LAGUNA

*Herti i Hermanu,
Lori i Hugu*

Sadržaj

Predgovor

1. Upoznaj samoga sebe!

Tales iz Mileta (oko 625 – oko 547. p. n. e.).....15

2. Sve teče

Heraklit (oko 540 – oko 480 p. n. e.).....21

3. Čovek je mera svih stvari

Protagora (oko 485 – oko 415. p. n. e.).....25

5. Znam da ništa ne znam

Sokrat (oko 470–399 p. n. e.).....31

5. Teško pobeđenima!

Bren (4. vek p. n. e.).....37

6. To je tačka koja skače

Aristotel (384–332. p. n. e.).....41

7. Skloni mi se sa sunca

Diogen iz Sinope (oko 404 – oko 323. p. n. e.).....45

8. Što je trebalo dokazati

Euklid (oko 320 – oko 275. p. n. e.).....49

9. Da se ide ispred naroda, čovek se mora staviti iza njega

Lao Ce (verovatno III/IV vek p. n. e.).....53

10. Umeš da pobediš, a da iskoristiš pobjedu ne umeš	
Marhabal (III vek p. n. e.).....	57
11. Ne diraj moje krugove!	
Arhimed (287–212. p. n. e.).....	61
12. Kocka je bačena	
Julije Cezar (100–44. p. n. e.).....	65
13. Grešiti je ljudski	
Marko Tulije Ciceron (106–43. p. n. e.).....	73
14. Iskoristi dan!	
Horacije (65–8. p. n. e.).....	79
15. Umivam pravdom ruke svoje	
Pontije Pilat, namesnik (26–36).....	83
16. Kakav umetnik umire sa mnom	
Neron (37–68).....	89
17. Novac ne smrdi	
Vespazijan (9–79).....	93
18. U ovom znaku pobeđuješ!	
Konstantin Veliki (oko 288–337).....	97
19. U slučaju sumnje – za optuženog	
<i>Corpus iuris civilis</i> (nastao 528–534).....	103
20. Moli se i radi!	
Benedikt Nursijski (480–547).....	107
21. Vremena se menjaju i mi se menjamo s njima	
Lotar I (795–855).....	113
22. Verujem da bih spoznao	
Anselmo Kenterberijski (1033–1109).....	117
23. Ko prvi dođe, prvi melje	
Ajke fon Repgov (oko 1180 – oko 1233).....	123
24. Tabula rasa	
Albert Veliki (1193–1280).....	127
25. Zavadi, pa vladaj!	
Luj XI (1423–1483).....	133
26. Cilj opravdava sredstvo	
Nikolo Makijaveli (1469–1527).....	141

27. Tu stojim, ništa drugo ne mogu	
Martin Luter (1483–1546).....	147
28. U mom carstvu sunce nikada ne zalazi	
Karlo V (1500–1558).....	155
29. Znanje je moć	
Fransis Bekon (1561–1626).....	161
30. Ipak se okreće!	
Galileo Galilej (1564–1642).....	167
31. Mislim, dakle postojim	
Rene Dekart (1596–1650).....	175
32. Čovek je čoveku vuk	
Tomas Hobs (1588–1679).....	181
33. Država, to sam ja	
Luj XIV (1638–1715).....	189
34. Laissez faire!	
Pjer de Boagijber (1646–1714).....	195
35. Posle nas – potop!	
Markiza De Pompadur (1721–1764).....	199
36. Svako mora da bude blažen na svoj način	
Fridrih II Veliki (1712–1786).....	203
37. Čovek se rađa slobodan, a svuda je u okovima	
Žan-Žak Ruso (1712–1788).....	209
38. Prosvećenost je izlazak čovekov iz stanja samoskrivljene nezrelosti	
Imanuel Kant (1724–1804).....	213
39. Vreme je novac	
Bendžamin Franklin (1706–1790).....	221
40. U našoj je moći da iznova započnemo svet	
Tomas Pejn (1737–1809).....	225
41. Najveća sreća za najveći broj	
Džeremi Bentam (1748–1832).....	231
42. Ako nemaju hleba, neka jedu kolače	
Marija Antoaneta (1755–1793).....	236

43. Revolucija jede svoju decu	
Pjer Viktirnijem Vernjio (1753–1793).....	245
44. Četrdeset stoleća gleda vas s visina!	
Napoleon Bonaparta (1769–1821).....	251
45. Voleo bih da je noć ili da dođu Prusi	
Artur Velsli, vojvoda od Velingtona (1769–1852).....	257
46. Rat je samo nastavak politike drugim sredstvima	
Karl fon Klauzevic (1780–1831).....	263
47. Mir kolibama! Rat palatama!	
Georg Bihner (1813–1837).....	269
48. Vlasništvo je krađa	
Pjer-Žozef Prudon (1809–1865).....	275
49. <i>Deutschland, Deutschland über alles!</i>	
Hajnrih Hofman fon Falersleben (1798–1874).....	279
50. Proleter i svih zemalja, ujedinite se!	
Karl Marks (1818–1883).....	287
51. Tek kada padne poslednje drvo, kada otrujete poslednju reku, kada ulovite poslednju ribu, shvatit ćete da se novac ne jede	
Proročanstvo Kri Indijanaca.....	293
52. Krv i gvožđe	
Oto fon Bizmark (1815–1898).....	299
53. Svi točkovi će stati kad ih se tvoja čvrsta ruka lati	
Georg Herveg (1817–1875).....	307
54. Odvojeno marširati, zajedno udariti	
Grof Helmut fon Moltke (1800–1891).....	313
55. Od Kejpa do Kaira	
Sesil Rouds (1853–1902).....	319
56. Govori tiho i nosi veliku batinu	
Teodor Ruzvelt (1858–1919).....	325
57. Više ne znam za stranke, znam još samo za Nemce	
Vilhelm II (1859–1941).....	331
58. Poverenje je dobro, kontrola je bolja	
Vladimir Iljič Lenjin (1870–1924).....	337

59. Sloboda je uvek samo sloboda onoga ko drugačije misli	
Roza Luksemburg (1870–1919).....	341
60. Nemačkoj vojsci su zarili nož u leđa	
Paul fon Benekendorf und fon Hindenburg (1847–1934).....	347
61. O čemu se ne može govoriti, o tome se mora ćutati	
Ludvig Vitgenštajn (1889–1951).....	353
62. Bog se ne kocka	
Albert Ajnštajn (1879–1955).....	359
63. Ne mogu toliko da pojedem koliko bih hteo da povratim	
Maks Liberman (1847–1935).....	365
64. Od 5.45 uzvraćamo vatrom	
Adolf Hitler (1889–1945).....	369
65. Krv, znoj i suze	
Vinston Čerčil (1874–1965).....	375
66. Hoćete li totalni rat?	
Jozef Gebels (1897–1945).....	379
67. Pakao, to su drugi	
Žan-Pol Sartr (1905–1980).....	387
68. Pokušaj da se na zemlji stvori nebo	
uvek proizvodi pakao	
Karl Rajmund Poper (1902–1994).....	391
69. Banalnost zla	
Hana Arent (1906–1975).....	395
70. <i>Ich bin ein Berliner</i>	
Džon F. Kenedi (1917–1963).....	401
71. Imam jedan san	
Martin Luter King (1929–1968).....	407
72. Ovo je mali korak za čoveka i džinovski skok za čovečanstvo	
Nil Armstrong (1930).....	411
73. Hoćemo da se odvažimo na više demokratije	
Vili Brant (1913–1992).....	415
74. Igre se moraju nastaviti!	
Everi Brendidž (1887–1975).....	421

75. Ko zakasni, kažnjava ga život	
Mihail Gorbačov (1931).....	427
76. Krajevi koji cvetaju	
Helmut Kol (1930).....	433
77. Počela je majka svih bitaka	
Sadam Husein (1937–2006).....	441
78. Nisam imao seksualne odnose s tom ženom, gospođicom Levinski	
Bil Klinton (1946).....	447
79. Penzije su sigurne	
Norbert Blim (1935).....	455
80. Osovina zla	
Džordž V. Buš (1946).....	461
<i>Zahvalnost</i>	467
<i>Literatura</i>	469
<i>O autoru</i>	491

Predgovor

Mnoge čuvene rečenice koje svakodnevno čitamo, čujemo i izgovaramo ponekad su stare hiljadama godina. Nastale su u sudbonosnim trenucima svetske istorije, ili tako što su izgovorene ili kao zapis. Neke su čak starije od našeg današnjeg jezika. Sve one pričaju nam nešto o našoj kulturi i istoriji.

Ako krenemo za čuvenim istorijskim citatima, pogledamo njihove autore i istražimo prilike u kojima su nastali, utvrdićemo da nismo samo preduzeli putovanje u prošlost, nego da smo skoknuli u niz kratkih poseta naročito značajnim putokazima istorije čovečanstva.

Ova knjiga vas poziva na jedno takvo putovanje. Kao što je Žil Vern poslao svog junaka Fileasa Foga na put oko sveta za osamdeset dana, naše putovanje kroz svetsku istoriju vodi nas, kroz osamdeset slavni rečenica, u posetu mestima i ljudima u značajnim istorijskim trenucima. Od „Upoznaj samoga sebe!“ do „Osovine zla“ ono obuhvata vremenski raspon od oko dve hiljade šeststo godina.

Iza svakog citata koji ova knjiga usput razmatra krije se najmanje jedna vrlo zanimljiva istorijska epizoda. Svaki otvara vrata sopstvenom odsečku vremena i prostora, izaziva

iznenađujuće utiske o minulim epohama i uvek iznova pokazuje nam ljude s njihovim individualnim pogledom na svet.

Kao kod svakog putovanja, čovek mora da odluči gde će se zaustaviti, šta će razgledati, a šta ostaviti pored puta. Pošto ova knjiga govori o svetskoj istoriji, književne citate uzimao sam samo onda kada obeležavaju neki istorijski trenutak ili značajan događaj u politici i društvu. Na nekim mestima možda biste se rado duže zadržali, mada se naša vožnja nastavlja. Ovaj put nema ambiciju da iscrpno pretresa ili procenjuje. Ne može to sebi da dopusti pored ostalog i zato što nije svaki važan događaj u svetskoj istoriji proizveo neki tečan citat. Ova knjiga pre svega treba da pruži zadovoljstvo u upoznavanju istorije, a ako vas podstakne da čitanjem saznate nešto više, pomoći će vam spisak literature koji navodi izvore za svaki citat.

Poslednja napomena: svako poglavlje je celina za sebe i, mada je knjiga hronološki sređena, ako vam ovaj ili onaj citat na prvi pogled ne privuče pažnju, jednostavno ga preskočite. Možda ćete mu se kasnije vratiti ako taj citat ponovo sretnete u svakodnevnom životu.

Nadam se da ćete mi ukazati poverenje kao vašem „vodiču“ na ovom putovanju kroz istoriju sveta u osamdeset rečenica i da će vam knjiga pokazati kako je istorija uzbudljiva. Dobar provod!

Helge Hese
Diseldorf, juna 2006.

1. Upoznaj samoga sebe!

Tales iz Mileta (oko 625 – oko 547. p. n. e.)

Tako visoku posetu nije videlo ni proročište u Delfima. Sedam mudraca,¹ najumnije glave antičke Grčke, otisnulo se na dugačko i delom tegobno putovanje kako bi se susreli u svetilištu. Da bi delić njihove mudrosti za sva vremena bio prenet u ovo sveto mesto, sveštenik proročišta je svakoga od njih zamolio da ostavi jednu izreku u kamenu hrama. Prvi se ovekovečio državnik Hilon iz Sparte. Iznad ulaza u svetilište uklesao je reči: *Gnothi seauton!* („Upoznaj samoga sebe!“).

Tako počinje najstariji spor oko autorskog prava u istoriji. Je li maksima: „Upoznaj samoga sebe!“ zaista bila Hilonova ideja? Ili ju je samo preuzeo? Nije li, u stvari, potekla od Talesa, drugog člana grupe od sedam mudraca, kojem su mnogi pripisivali te reči? Neki izvori čak kao tvorca ove izreke navode trećeg tada prisutnog člana: atinskog državnika Solona.

¹ Prema Diogenu Laertiju, to su bili Tales, Solon, Periandar, Kleobul, Hilon, Bijant i Pitak. Međutim, osim opšteg stava o „sedam mudraca“, ne postoji saglasnost ko su oni bili. B. Bošnjak pominje da bi ih bilo dvadeset kada se pobroje sva imena koja navode različiti autori. De Krešenco poimence nabroja dvadeset dva. (Prim. prev.)

Kome, dakle, treba da zahvalimo za jedan od najstarijih citata u istoriji čovečanstva, ostavljenih potomstvu? Ko je autor tih reči u kojima se naslućuje inicijalna iskra zapadne filozofije? Ovo pitanje je još u antici zaokupljalo tolike grčke mislioe.

Sto godina posle navedenog događaja, Anaksimena, koji je kao i Tales poticao iz Mileta, govorio je da je Hilon ukrao Talesu ovu rečenicu iz čiste sujete. Nakon još sto godina, mudri Antisten pripisao je autorstvo izreke: „Upoznaj samoga sebe!“ prvoj prvosveštenici proročišta u Delfima, slavnoj Femoni. Verovao je da je Hilon tu rečenicu preuzeo od nje. Mada je gotovo izvesno da ovaj spor nikada nećemo rasvetliti, pretežu argumenti koje idu u prilog Talesovom autorstvu. Jer, čini se da je izreka: „Upoznaj samoga sebe!“ kao stvorena da označi početak zapadne filozofije, a u Talesu mnogi vide njegov začetnika.

Zašto baš Tales važi za jednog od prvih filozofa? Za odgovor na to pitanje obratimo se istoriji. Ona početak razvoja filozofije uglavnom vezuje za grčke mislioe u razdoblju oko 650–450. p. n. e. Ove mislioe nazivamo presokratovcima, jer su se filozofijom bavili pre Sokrata, koji je onda, oko 450. g. p. n. e., doneo prekretnicu u načinu mišljenja. Presokratovce često označavaju i kao prirodne filozofe, jer su se pre svega trudili da razumeju odnose u prirodi. Otuda nije čudo što je gotovo svaki od njih sačinio spis pod naslovom *O prirodi*. Tales važi za prvog među ovim presokratovcima ili prirodnim filozofima, među koje spadaju njegov učenik Anaksimandar, već pomenuti Anaksimena, pitagorejci, elejci, kao Ksenofan i Parmenid, a onda atomisti, kao Leukip i Demokrit. U presokratovce često ubrajaju i sofiste, kao što je Protagora, mada u užem smislu oni to više nisu.

Prirodni filozofi tražili su u svetu prauzrok koji ga prožima ili princip iz kojeg je sve nastalo. Želeli su da upoznaju suštinu bića. Tales je poreklo sveukupnog života video u vodi. Aristotel kaže da je on svoje mišljenje obrazlagao time što su

sve biljke i semenje vlažni. Nasuprot tome, svi leševi se suše. Tales je išao toliko daleko da je smatrao da je svet jedan veliki splav koji plovi po vodi. Osnovi Talesove veze s vodom tumačeni su naknadno. No, u svakom slučaju, on je dobar deo svog znanja sticao u Egiptu i Mesopotamiji – dakle, u zemljama oko Nila, Eufrata i Tigra – gde je voda, što je razumljivo, bila predmet osobitog obožavanja.

Objašnjenje zašto je najzad baš Talesu pripisana zasluga za rečenicu: „Upoznaj samoga sebe!“ leži u tome što je on pokazao da opažanje sopstvenog ja, njegovih snaga i slabosti, može da doprinese rešenju. Stalno se nameće utisak da njegov život, njegov individualizam, dosledno slede maksimu: „Upoznaj samoga sebe!“ „Ti postojiš samo jednom“, mogu se razumeti njegove reči. „Sada si u položaju da upoznaš sebe i odlučiš o putu kojim ćeš ići.“

Reči „Upoznaj samoga sebe!“ simbolizuju okretanje od vere u bogove i početak razmišljanja o poreklu i razvoju sveta i odnosima u njemu. Zahtev: „Upoznaj samoga sebe!“ stavlja čoveka u centar saznanja i označava početak filozofije. Duže od dve i po hiljade godina, on opominje svakoga da preispita sebe i svoje postojanje u svetu i pronade sopstvenu ulogu u životu. Da je ta rečenica preživela hiljade godina pokazuju i reči koje je Oskar Vajld napisao u devetnaestom veku: „Iznad kapije antičkog sveta stajao je natpis: 'Upoznaj samoga sebe!' Iznad kapije našeg novog sveta trebalo bi da piše: 'Budi što jesi.'“

Tales je bio upravo „ono što jeste“. Veći deo života proveo je u Miletu, bogatom grčkom lučkom gradu, na jednom poluostrvu na zapadnoj obali Jonskog mora, u današnjoj Turskoj. Milet je bio dobar temelj za rađanje „ljubavi prema mudrosti“, kako se, po smislu, može prevesti reč filozofija. Jer imućni Milećani bili su pošteđeni briga kako će preživeti sutra. Poklonjeno vreme su koristili tako što su razmišljali o odnosima, uzrocima i delovanju stvari. Talesu je na raspolaganju stajalo još više vremena nego većini njegovih sugrađana, jer je bio sin imućnih

roditelja Feničana. Učio se za poziv koji bi se danas mogao opisati kao kombinacija prirodnjaka i tehničara. Nauke tada još nisu bile podeljene u pojedinačne discipline. Kao mladić, Tales je putovao u Egipat, na Bliski istok i u Atinu. Tadašnje znanje matematike, navigacije i astronomije preuzeo je pre svega od egipatskih sveštenika. Po povratku u Milet, isprva se oprobao u gradskoj politici. Ali, uskoro je opet posvećivao vreme posmatranju prirode. Tales se proslavio u gradu i u njemu su gledali osobenjaka. Na prvi pogled, činilo se da se svim silama trudi da filozofija od početka izađe na glas kao delatnost zanesenih i rasejanih učenjaka. Jedne noći, Tales je posmatrao zvezde i, pošto nije gledao kuda ide, upao je u bunar. Jedna devojka, koja je to primetila, narugala mu se da on hoće da zna šta je na nebu, a ne opaža ono što mu je pred nogama.

Talesova majka navodno se složila s njom i sa uzdahom dodala: „Kad bi bar obraćao pažnju na žene!“ Jer, koliko god da je navaljivala na sina, on je uporno odbijao da se ženi. Uprkos tome što pojedini izvori govore da se Tales oženio i čak dobio sina, sledeće predanje je suviše dobro da se izostavi: na majčino navaljivanje da se najzad oženi, godinama je tvrdoglavo odgovarao: „Još je prerano“, dok najzad nije došlo vreme da odgovori: „Sad je već prekasno.“

Do naučne zvezde svog vremena Tales se uzdigao kada je predvideo jedno pomračenje Sunca, do čega je uz poprilično sreće došao tumačenjem starih izvora, a koje je zatim zaista viđeno u Anadoliji. Nisu sačuvani nikakvi Talesovi spisi. Ako su uopšte postojali, po pretpostavkama velikog ranog istoričara filozofije, Diogena Laertija, napisao je dva dela iz oblasti astronomije. U središtu njegove pažnje nesumnjivo su bile prirodne nauke i pre svih astronomija. Mada je Tales verovao da je svet kolut, a nebo polulopta koja se oslanja na njega, na tom polju je postigao zapažen uspeh.

Tales je, navodno, umro u svojim sedamdesetim, mada neki tvrde da je doživeo i svih devedeset godina. U vreme

smrti gledao je jedno rvačko takmičenje. Filozof vode umro je baš zbog vrućine, od dehidracije i srčane slabosti.

Ali ostaje da se razjasni još jedno pitanje. Šta je Tales radio u Delfima dok je Hilon urezivao u kamen reči: „Upoznaj samoga sebe!“, mada vrlo verovatno nije bio prvi koji ih je formulisao? Koju je izreku Tales tada ovekovečio u svetilištu? Bila je to jednostavna rečenica: „Ne zaboravi prijatelje.“ Ko zna na koga je Tales tada mislio – a na koga nije.

2. Sve teče

Heraklit (oko 540 – oko 480. p. n. e.)

Sve teče? Na prvi pogled moglo bi se pomisliti da je Heraklit preuzeo štafetu od Talesa iz Mileta. Jer, i on je tvrdio da je voda osnova svega postojećeg. Novo kod Heraklita bilo je da – kada interpretiramo obe reči citata – on vodu shvata kao nešto dinamično. Za njega je sve u toku. Sve biva, sve prolazi, sve se menja. Ništa ne ostaje kao što jeste.

Međutim, označiti Heraklita kao jednog od filozofa vode, sigurno bi ga najpre žestoko ozlojedilo. Jer on je proklinjao vodu kao najveće zlo koje snalazi ljude, budući da sve vuče u najstrašnije dubine. Za Heraklita je vatra prasupstanca svih stvari, jer „sve se menja za vatru i vatra za sve“² kako stoji u jednom od njegovih sačuvanih fragmenata.

Kao i Tales, Heraklit je poticao iz ugledne porodice. Otac mu je bio direktan potomak osnivača grada Efesa, u unutrašnjosti anadolskog poluostrva, u današnjoj Turskoj. Efes se dičio Artemidinim hramom, jednim od sedam čuda antičkog sveta. Jednog dana Heraklitu su čak predložili da bude kralj. Ali on se odrekao prestola u korist drugorođenog brata. Ne

² Heraklitovi fragmenti citirani su prema prevodu Miroslava Markovića, Heraklit: *Fragments*, Bonart, 2002. (Prim. prev.)

samo što Heraklita nisu privlačili politika i moć, nego nije bio ni naročito društven sugrađanin. Prezirao je bližnje, a o kolegama filozofima je mislio da ne vrede ni prebijene pare. Nemilosrdno se obarao na Hesioda, Ksenofana i Pitagoru.

Diogen Laertije piše da je Heraklit jednog dana u Artemidinom hramu bacaо kocke s dečacima. Kada su mu sugrađani prišli i zamerili mu zbog ovog, po njihovom mišljenju, beskorisnog posla, on im je odbrusio da je to bolje nego da s njima uzima učešće u upravljanju državom.

Poslednji dokaz koliko su mu sugrađani loši – po pisanju Diogena Laertija – Heraklit je dobio kada su Hermodora, tadašnjeg gradskog vladara i prijatelja Heraklitove porodice, proterali sa obrazloženjem da među njima „niko ne treba da bude najbolji, a ako neko jeste, neka je to drugde i kod drugih ljudi“. Heraklit se razbesneo: „Efešani bi dobro učinili kad bi se svi odreda, koliko god ih je odraslih, obesili.“ Napustio je grad i postao pustinjak.

U samoći je napisao jedno delo, koje je, kao i većina prirodnih filozofa, nazvao *O prirodi*. Ostavio ga je u Artemidinom hramu. Niko od onih koji su ga pročitali nije ga razumeo. Rečenice su ličile na proročke izreke, a višeznačne slike u kojima je Heraklit govorio donele su mu nadimak „mračni“.³ Ko zna, možda je baš to i hteo. U svakom slučaju, raznolikost s kojom su interpretirane njegove reči, dovela je do toga da ih i današnji filozofi različito tumače. Zli jezici kažu da Heraklitove rečenice manje-više svako može da tumači kako hoće. U izvesnoj meri to važi i za tumačenje Heraklitove maksime: „Sve teče.“

Šta je bila Heraklitova ideja? Njega je manje zanimalo materijalni bitak, a više nastajanje i prolaženje, pa je celokupno bivstvovanje video kao stalnu promenu. Život je za njega bio trajna borba suprotnosti. Ako rečenicu: „Sve teče“ povežemo s

³ Grč.: *ho skoteionós* – mračni, tamni, nejasni. (Prim. prev.)

jednom njegovom drugom rečenicom: „Rat je otac svih i kralj svih“, stižemo do srži njegove misli. Jer, po Heraklitu, suprotnosti kao što su za i protiv, biće i ništavilo, vode napred svet i čitav život. Može se reći da se kod Heraklita već pojavljuje tematika teze i antiteze, a s njom i dijalektika. Ovakav način razmišljanja uskoro će u centar filozofije pomeriti sofisti, kao što je Protagora, a zatim će doživeti prvi veliki procvat sa Sokratom.

I tako, dok se Parmenid oslanjao na bitak i čisti razum, Heraklit se uzdao u čula i njihove opažaje promena. Time je Heraklit stvorio protivnacrt opštem misaonom sistemu svog vremena.

Za Heraklitovu rečenicu: „Sve teče“, znamo preko Platona, koji reči *Pánta rhei* („sve teče“) stavlja u usta Sokratu, u dijalogu *Kratil*, i pušta ga da saopšti da je to bilo Heraklitovo učenje. U sačuvanim Heraklitovim spisima – od kojih su preživeli samo fragmenti – nema doslovnog citata: „Sve teče.“ Ali kod njega nailazimo – u zavisnosti od prevoda – na dve podjednako slavne rečenice koje se bez daljeg mogu prihvatiti kao „proširene“ varijante navoda „Sve teče.“ Prva glasi: „Nije moguće dva puta stupiti u istu reku.“ Što treba da znači: kada drugi put stupimo u jednu reku, pokraj nas teče sasvim nova voda, a u međuvremenu smo se promenili i mi sami. Zato drugi put to nije isto kao što je bilo prvi put. Druga sačuvana rečenica samo varira ovu misao: „U iste reke stupamo i ne stupamo, jesmo i nismo.“